

A nemzet lelkiismerete

Emlékeim Csoóri Sándorról

Csoóri Sándor a XX. század második felében és az ezredfordulón, Illyés Gyulától átvéve a stafétabotot, a nemzet lelkiismerete volt. A nép egyszerű gyermekeként látta meg a napvilágot 1930-ban, tehetségére már az iskolában felfigyeltek, és később a kommunista rendszer azonnal „csatasorba” akarta állítani. A fiatal Csoóri azonban gyorsan a rendszer kritikusává vált. A romlatlan vidéki környezetből származó tehetséges költő kivételes igazságérzete, a kiszolgáltatottakkal, meghurcoltakkal való szolidaritása szembefordította a rendszerrel, az elnyomottak szószólója lett. Magára vállalta az elszakított nemzetrészek szülőföldön boldogulásáért való harcot, kiállt igazukért, áldozatokat vállalva küzdött anyanyelv-használati jogaikért. Ami Illyésnek még nem adatott meg, neki osztályrészévé vált a magas közéleti szerepvállalás. A politika ingoványos talaját azonban nem neki találták ki. Tiszta lelkülete, naivitásba hajló idealizmusa nem tűrt megalkuvást, kényszerű kompromisszumokat, mellébeszéléseket. „Több mint fél évszázad óta ad folyamatosan megkerülhetetlen kihívásokat a magyar szellemi életnek. Állandóan viták, eszmecserék keresztüzében ég” – írja róla 2010-ben Görömbei András. Végül a rendszerváltozásban betöltött meghatározó szerepe mellett „csak” tollával alkotott maradandót. Gazdag és sok rétvű életműve azonban ma is iránytű, sokáig az is marad, a nemzetpolitikában, a magyar sorskérdések megoldásában az egész Kárpát-medencében, határon innen és túl. A XX. század Petőfijeként írja *Szigorú korban élünk* című versében:

*Barátaim, szigorú korban élünk,
Minden napunknak súlya van.
Könnyelműen ma nem dalolhat senki –
és nem maradhat senki szótlan.*

Barátságunk a nyolcvanas évek elejétől datálódik. Hazafias indíttatásból, az elszakított nemzetrészek iránt érzett szolidaritásból, segítő szándékkal, nagyon

CSÓTI GYÖRGY (1940) volt országgyűlési képviselő és zágrábi nagykövet, 2015-től a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója.

sokszor jártam Erdélyben a családommal. Kalotaszegen értelmiségiekkel, Székelyföldön egyszerű emberekkel barátkoztunk össze. Már kezdetben összehozott a sors Kolozsváron Kallós Zoltánnal. Ő kért meg, vigyek el egy üzenetet Csoóri Sándornak. Így ismerkedtem meg a Nemzet Lelkiismeretével, aki éjt nappallá téve fáradozott akkor az erdélyi magyarság megsegítéséért. Futár lettem Budapest és Kolozsvár között. A nemzetmentő tevékenységét szolgálatnak tekintő költő szerénységére jellemző nekem írt egyik dedikációja: „Csótiéknak, Katinak és Gyurkának, minden fáradozásukért és jóságukért, viszonzásul, még ha jelképesen is, barátsággal, Csoóri Sándor 1989. jan. 30.” Úgy köszöni meg, olyan hálával és szeretettel, mintha valami nagyot tettünk volna. Pedig csak hangyányival járultunk hozzá az ő gigászi munkájához. Nekünk már az nagy fizetség volt, hogy hallhattuk kellemes orgánumán elmondott gondolatait, történeteit, élvezhettük barátságos mosolyát, őszinte vendégszeretetét. Mintegy harmincöt éves barátságunk során azt tapasztaltam, mindenkivel ilyen kedves, szeretetre méltó ember volt. Művészien kócos hajával, meleg tekintetével, kedves mosolyával vonzotta az emberek figyelmét, kivételesen egyéni kisugárzása volt. Amikor a Magyar Demokrata Fórum elnökségi ülésein megszólalt, mindenki rá figyelt. Abbahagyták a firkálást, lapozgatást, szomszéd fülébe sugdolóztat. Csoóri Sándor beszélt.

Az új évezredben is, a közélettől részben visszavonulva (de azért 2007-ben létrehozza a Márciusi Chartát!) ontja jobbító szándékú gondolatait, versben, prózában, rádió és televíziós interjúkban. Ebben az időben egy nemzetpolitikai műsort vezettem az Echo TV-ben. Három egyenként félórás interjút készítettem vele ürömi lakásán. Az értelmiség felelősségéről, az irodalom jelentőségéről és a kultúra nemzetmentő szerepéről kérdeztem. Az alábbiakban idézek egyik beszélgetésünkből.

„CSÓTI GYÖRGY: Csoóri Sándor ürömi otthonából köszöntöm Önöket kedves nézőink! 2010-ben ez az első adása az Uniónak, ezért megragadom az alkalmat, hogy boldog újsztendőt kívánjak, egy szebbet, sikeresebbet, boldogabbat, mint az elmúlt esztendőök. Abban a reményben, hogy idén tavasszal változás áll be a magyar közéletben, egy új korszak, egy új fejezet kezdődik. Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntelek, kedves Sándor. Köszönöm szépen, hogy lehetővé titted ezt a beszélgetést itt az otthonodban, a költői és írói műhelyedben. Az elmúlt száz esztendőben a magyar nemzetet sorscsapások, tragédiák sorozata érte. Az I. világháború elvesztése, a Trianoni békediktátum, a II. világháborús vereség, a német megszállás, a szovjet megszállás, az 56-os forradalmunk és szabadságharcunk leverése, majd a Kádári puha diktatúrában a nemzet tudatát kilúgozó, kimosó gulyás kommunizmus és végül, de nem utolsósorban 2004. december 5-e és az elmúlt hét szűk esztendő nemzetellenes kormányzati tevékenysége. Átfutottam ezt a hosszú sort, és azt lehet mondani, hogy minden ilyen tragikus fordulópon után a kultúra mentette meg a magyar nemzetet, így lesz-e most is?

CSÓÓRI SÁNDOR: Hát sajnos nem mentette meg a kultúra, de minden föltételt megteremtett ahhoz, hogyha nem is tudja megmenteni, de legalább élet-

ben tudja tartani az élve maradás szándékát. Ha már a kultúráról beszéltél, akkor elmondhatom azt, hogy ha egy nép igazán művelt, rokonszenvessé válhat a környező országok előtt. Nekünk sincs más esélyünk csak az, hogy ez az ország teremtsen olyan kultúrát, amelyik Közép-Európában vezető országgá tehet minket. Tudjuk, hogy az irodalomnak milyen áldásos szerepe volt egészen mohácsi vésztől mostanáig. Petőfi pontosan megfogalmazta, hogy mi a kultúrának a szerepe. Azt mondta, ha a nép uralkodni fog az irodalomban, közel áll ahhoz, hogy a politikában is szerepe legyen és uralkodjék.

- A 2004-es gyalázatos népszavazás tanúsága szerint meg kell teremteni a nemmel szavazók és a távolmaradók nemzettudatát, és meg kell menteni az igennel szavazók nemzeti elkötelezettségét. Mi ma az irodalomnak a szerepe a nemzetteremtés és a nemzet megmentése területén?

- Sajnos az irodalom nem egészen tudja betölteni a hivatását most úgy, ahogy például a XIX. században és a XX. században Adyék, Kosztolányiék, Babitsék idején, aztán Illyésék, Németh Lászlóék idejében is megteremtődött ez az állapot. De nemcsak az irodalom tehet erről, hanem az a világ is, amelyik eleve mindeztől hazug volt. Ha én elkezdem azokat a történelmi pillanatokat sorolni, hogy például a szovjetek fölszabadítottak bennünket, ez hamis állítás, és ettől kezdve már minden hamis. Nem szabadítottak föl bennünket, ez hazugság volt. Akármelyik részét nézem az elmúlt idők történelmi korszakainak, az a valóság, hogy semmi nem volt igaz. Nagyon érdekes élményem van a 60-as években, én még nem jelenhettem meg 56 miatt, és egy francia író volt itt Hernádi Gyusziéknál, s Örkénnyel, meg másokkal együtt ott voltunk vele, és szóba került, hogy milyen irodalmi viszonyok vannak Magyarországon. Én voltam az éppen, akinek akkor kimetszték tízezer frissen megjelent könyvből borotvapengével a versét, mert olyan dolog volt benne, ami nem tetszett a hatalomnak. A francia író úgy irigykedett ránk, azt mondta, hogy hát felétek még így törődnek veletek, az irodalommal, még egy versszóért is vagy egy sorért tíz ezer példányból kimetszik borotvapengével az oldalt?

- Ebben a hazug világban azonban olyan versek születtek, mint Illyés Gyulának az Egy mondat a zsarnokságról. Igaz, íróasztalfiókban volt sokáig, csak 1956. november másodikán jelent meg az Irodalmi Újságban, később szamizdatként terjedt a szabadságra vágyók között. Szóval az irodalom azért jelez, felhívja a figyelmet és irányt is mutat.

- Hát igen, ez a XX. század egyik legnagyobb verse. Nemcsak a magyarországi kultúrának, hanem az európai költészetnek is része. Egyetlen egy országban sem írtak ilyen természetű nagy verset, sem Nyugaton, sem Közép-Európában.

- Döbbenetes erejű vers.

- Így van. Éppen azért, mert a magyar költészetnek Mohács óta az volt a szerepe, hogy mindaz, ami a történelemben megeshet velünk, az alakuljon át művészeté. Rokonszenvessé tehet egy kultúra egy népet, ez a felismerés nemcsak Illyésnél jelentkezett, hanem Juhász Ferencnél, Nagy Lászlónál, a mi nemzedékünkénél is. Már 1952-53-ban érezni lehetett, hogy a szocialista realizmusnak az a világképe, amelyik Szovjetunióból jött ide Magyarországra, az hamis. Az nem igazi költé-

szet, nem igazi irodalom. Tréfából az egyik barátom azt mondta, hogy a magyar költők inkább a gyárkérményekhez írnak szerelmes verseket, nem a nőkhöz.

– Nagy hiba!

– Nagy hiba, nagy tévedés, de éppen ez a furcsa kép mutatja, hogyan kellett megújítani a szocialista realizmus utáni nyelvet, mert a szocialista realizmus bizonyos formákat kényszerített a nyelvre, és korlátozta kifejező képességét. A nyelvnek pedig teljesen szabadnak kell lenni, és soha sehol nem tud olyan szabad lenni, mint a költészetben. A prózában sem. A költészet az, amelyik minden metafizikai képességet, minden látványt, minden összefüggést, a legelképzelhetetlenebbet is befogadja.

– *Ha már ilyen szépen bevezetsz bennünket a műhelytitkokba, a költészet műhelytitkába, elmondanád, hogyan születik meg egy vers?*

– Nézd, elég szemérmes vagyok ezekben a dolgokban, de ha most kinézek az ablakon, látom, esik a hó, akkor az jut eszembe, hogy ezelőtt körülbelül olyan 20 esztendővel Illyéséknél voltam, s jöttem hazafelé, be a városba, a Keleti Károly utcába, és ottan a budai hegyekről ráláttam a Budai Várra, a Mátyás templomra, s esett ott is a hó. S hirtelen mindenféle gondolkodás nélkül az jutott az eszembe, hogy ez a hóesés olyan, minthogyha a Mátyás templom faláról a vakolat hullana lefele, mert fehér fala van. Az jutott az eszembe, hogy a történelem milyen dolgokat teremtett, csinált ezzel a templommal évszázadok alatt. A hóesés és a templom valahogyan összekeveredett bennem, és ebből írtam egy verset a *Hó emléke* címmel.

– *El tudnánk nekünk mondani ezt a verset?*

– Hát ahhoz szemüveg kell, és egy könyv.

– *Véletlenül itt az Elkártyázott köpeny című köteted.*

– Nem véletlen.

*Néha meggondolja magát a tél
és havazni kezd,
sűrűn, kétségbeesve havazik,
mintha csak attól félne,
nem éri meg a holnapot.
Legjobb ilyenkor kikapcsolni telefont, ajtócsengőt,
bort forralni a kályhán,
belelapozni elmúlt levelekbe
s úgy nézni vissza az életemre is, mintha nem történt volna meg,
mintha nem nézett volna rám ágyú se, parázna szem se,
elrongyolódott kézfejek nem nyúltak volna kezemért,
és minden, ami politika volt, szerelem, harangzúgás,
óceáni távlatban újra várna –
Legjobb ilyenkor elképzelní,
hogy sírhatok még elveszett fejem után,
ágyak, féltetek s borzas vánkosok fölé
szél hajt be orgonákat,*

*s az utolsó földi ítélkezésem
ott állhatok majd jó társak oldalán
könnyű ingben, könnyű kabátban,
túl füstön, kocsmákon, temetőkön,
egy fennköltén zúlló ország szemével
farkasszemet nézve,
fejemben hó emléke,
hó, hó, mintha egy katedrális vakolata
hullna csöndben.*

– *Nagyon szép vers, tele mély gondolatokkal.*

– Jó lenne, hogyha ez a nép egy kicsit a korához közelebb kerülne. Ahogyan Adynak meg kellett változtatnia a nyelvet, meg kellett változtatni az egész világ hasonlatrendszerét, szimbólumrendszerét, ugyanúgy a modern költészetnek is meg kellett változtatnia egy csomó dolgot. Mondok egy példát. A realista szemlélet arról beszél, hogy kimegy az ember, s lát egy madarat a felhők alatt repülni, látja, hogy felhők alatt repül a madár. Ez a valóság, na de a költő ilyet nem írhat, mert azt senki nem jegyzi meg, senkit nem érdekel. Ha azonban valami olyasfélért mond a költő, hogy felhők alatt röpül a madár, s hajigálja hátrafelé a felhőket, mint menyasszonyi fátylat, már mindjárt minden más lesz, más a felhőnek, a madárnak és a nézőnek a viszonya: egy kozmikus űr keletkezik, amelyikben egészen másképpen beszélsz, mint a közvetlen párbeszédben. Úgyhogy meg kellene ismerni az embereknek, hogy mi is ez a modernség, mert ez a modernség már ősidők óta megvan. A mitologikus világban megvolt, és a magyar népköltészetben is nagyon-nagyon sok helyen megtalálható. Mondok példákat. A kőrösfőiek énekelték, hogy kőrösfői templom előtt három ágú diófa nőtt, három ága hat levele, tilos a szeretőm neve. Mindenki tudta, hogy ez nem igaz, mert a diófáknak nem hat levele van, hanem, mit tudom én, 15 ezer, és mégis elfogadták. Vagy házunk előtt folyik el a Berettyó, abban úszik egy fekete koporsó, koporsóból kilátszik a szemfödél, régi babám de hiába szeretted. A koporsók nem úsznak úgy a vízben, mint a kacsák, ugye. Tehát egy olyan valóságot kellett teremteni, amelyikben a gyász és a fájdalom másképpen jelenik meg, mint hogyha csak úgy közönségesen mondja az ember. Hát a költészetnek ez az igazi értelme, rögtön egy másik világot teremt, amelyikben minden lehetséges, gazdag gondolatosság teremődik.

– *És hogy ez eljusson az emberekhez, ennek szeretnék most még egy pár szót szentelni. Kell egy közvetítő közeg, ami az irodalom területén egyrészt az újság, a folyóirat, másrészt a mai világban a rádió meg a televízió. Több mint 20 évvel ezelőtt létrehozta a Hírel című folyóiratot, amelyik mai napig töretlenül működik. Rendkívül nagy jelentőségű volt a Duna Televízió, amely szintén a te kezdeményezésed és a te műved. Most elindítottál egy közéleti és irodalmi hetilapot, a Nagyítást, ennek a célját, küldetését, szeretném, ha röviden megvilágítanád.*

– Éppen hogy szerettem volna függöny mögött maradni, mert egy új nemzedéknek kell ez a lap. Én nem azért csináltam, hogy nekem legyen, mert nekem

van. Hát a *Hitel* az ott van 20 éve, s akkor jelentünk meg a Hitellel először még, amikor minden folyóiratnak kinevezett szerkesztője volt, és mi azt akartuk, én azt akartam nagyon erőteljesen, hogy az írók mondják meg, hogy ki legyen a szerkesztő, ki legyen a munkatárs, és miről szóljon a lap. 1988-ban még minden folyóiratnál az állam által kinevezett szerkesztők voltak, egyedül nálunk nem. Ez láthatóan nagy szabadságot jelentett, csak közbejött valami, amiről senki nem beszél. Magyarországon előtte nagyon kevés igaz folyóirat volt, a változások után pedig nagyon sok folyóirat lett. Most körülbelül 140 vagy hány van. Én örülök neki, csak egy a baj, ha széthullva mondjuk el az igazságot ennyi helyen, abból nem lesz semmi.

- *Ha az igazságot mondják?!*

- Ha az igazságot. Tétélezzük föl. Mondok egy példát: ha nem volt valame-lyik időszakban engedélyezve az, hogy a Himnuszt énekeljük, csak az egyik sorát Szegeden, a másikat Sopronban, a harmadikat Fehérváron, ugye akkor az nem a Himnusz volt. Körülbelül így van most is, hogy minden folyóiratban van valami, de nem összpontosult igazában az a szellemi készség, amely megvan az írókban, és megvan a nemzetben is. Nem lehetett övé önmaga sem, és ez az, ami egy kicsit elszürkítette a szellemi életet. Az nem létezik, hogy ez a világ, amelyik borzalmakat teremt, ne szakította volna föl az irodalmat, a képzőmű-vészetet úgy, hogy elmondja: ez a világ, amelyben élünk, ez egy hazug világ. Ugyanúgy, ahogy az előbb mondtuk azt, hogy a szovjetek felszabadítottak ben-nünket, és nem volt igaz, ez a korszak, amelyikben most élünk, ez sem igaz. Nem ezért tettünk mi erőfeszítéseket annakidején.

- *Egész életed a magyar nemzet szolgálatába állítottad, ezért kérdezem, ezen az alapon kérdezem, hogy a reményeink szerint tavasszal megalakuló új és nemzeti elkötelezett-ségi kormánynak mit tanácsolsz, mit kell első lépésként tennie a kultúra és az irodalom területén?*

- Nézd például az első lépés már megtörtént. Egy lap elindult, amelyiknek lehetősége van arra, hogy saját magát is irányítsa, a gondolkodást is, a stílust is. Akármilyen korszakát nézzük meg az irodalomnak, nagyon határozott stílusa van minden időszaknak. Megvolt a maga stílusa 1848-49-nek, későbbieknek Arany Jánossal, és aztán egy darabig nagy csönd van a magyar irodalomban. Arany János után még Reviczkyt lehet költőnek nevezni igazából, és akkor Ady jön. Ady két verseskötetet ír, amelyeket Arany János és Reviczky nyelvén írja, és utána rádöbben arra, hogy így nem tudja azt érzékeltetni, amit ő érez, ismerve Európát, ismerve a Nyugatot, ezért megteremtett egy olyan nyelvet, amelyik igazán csodaszamba megy. Elmondanék egy történetet, ha belefér a műsorba.

- *Tőled szívesen hallgatunk minden történetet.*

- 1992-ben, amikor a Magyarok Világszövetsége megtartotta a rendszervál-tozás utáni nagy világtalálkozóját, meghívtam Teller Edét is erre az ünnepség-re, aki el is jött. A Kongresszusi Központban voltunk, fölszólt Teller Ede, és úgy kezdte a beszédét: Drága magyar testvéreim! Elkezdtek sírni az emberek, ezt még egy magyar zsidó ember nem mondta 1945 óta. Olyan megrendülés

történt itt, s olyan kivételes lelkiállapot, amelyik ritkán történik meg velünk, mert igazat mondott. Mert a nép lelkében nem az a politikai örökség maradt meg, mint amit a nyilasok meg, nem tudom, mások csináltak, hanem az emberiség, és Teller Ede így tudott viselkedni. Egyszer egy olyan vallomása, hogy is mondjam, zuhant rám, amitől máig sem tudok igazában elszakadni. Elkezdett költéssel foglalkozni, hát Ady volt a csoda, amelybe először belebotlott, és megtanulta az egész Ady-költészetet, és tudósként rögtön megpróbálta a költészetet hasznosítani. Azt mondta, végiggondoltam, hogy ilyen nyelve senkinek, egyetlen magyar költőnek se volt. Tehát itt valami csoda történt. Mindent értünk Adyban, és csodáljuk azt, hogy ilyen nyelvet teremtett. S akkor azt mondta, rájöttem, hogy a szimbolizmus nagyobb méreteken ugyanolyan, mintha sok metaforát írunk egy versbe. A metafora az, amit az előbb mondtam: a felhők alatt röpdül a madár stb., stb. Ezekre a metaforákra szükség van a költészetben, mindenütt. Azt mondta Teller, észrevettem, hogy minél több szimbólum rakódik össze egy versben, annál több energia ülepedik le benne, vagyis jelentkezik a versben. Elkezdtem ezen gondolkodni. A fizikában a maghasadással teremtettek energiát, a költészetben pedig magfúzió van. Akkor feltettem a kérdést, hogy lehetséges-e a természetben, a fizikában is energiát termelni magfúzióval?

- Így jött rá? *Fantasztikus!*

- Így jött rá. Kérdeztem, Ede bácsi, ebből lett a hidrogénbomba? Azt mondta, ebből. Na de várjál, tette hozzá, ennek a bombának az a nagy előnye, hogy nem dobták le soha.

- *Fantasztikus történet!*

- Igen, csodálatos.

De nemcsak Teller Ede története csodálatos, hanem Csoóri Sándor egész életműve, maradandó értékű, magával ragadó költészete, tényfeltáró szociográfiája, lebilincselő kisregényei, érdekfeszítő útinaplói, Sára Sándorral és Kósa Ferencsel készített igazságfeltáró filmjei, közvetlen hangvételű, önéletrajzi jellegű esszéi is. *Egész nap ez a napsütés* című versének utolsó versszaka így szól:

*Én élni akarok bukdácsolva is,
feküdni villanydrótok és lapulevelek alatt,
láttni kezem nyomát egy másik kézen,
lábam nyomát a földön, mint ismeretlen élőlényét,
láttni a fűzfacsonkok mélyéből kibuggyanó hajtásokat,
mint elfojthatatlan olajkutat.*

Ma már Csoóri Sándor bennünk él tovább. Keze nyoma a jobb sorsért küzdő kezünkön melegszik, lába nyoma a Kárpát-medencében élteti a nemzetet. Gondolatai, eszméi elfojthatatlan olajkútként törnek fel féltett hazájában.